

Angela PISKERNIK

Iz zgodovine slovenskega varstva narave

VARSTVO NARAVE, **2-3** (1963-1964): 59-70.

ANGELA PISKERNIK

IZ ZGODOVINE SLOVENSKEGA VARSTVA NARAVE

I. Prizadevanja do leta 1918

V nekaterih avstrijskih deželah, ki spadajo danes k SR Sloveniji, najdemo prve sledove naravnega varstva v nekaj maloštevilnih odredbah, okoli konca XIX. stoletja. Praktično pa so se bavili z njim že prej navdušeni ljubitelji narave, ki so kot člani lovskih in olepševalnih društev ali kot posamezniki odkrivali slapove in kraške jame in jih napravili dostopne, ki so z mostovi, brvmi in galerijami opremljali soteske in vintgarje in postavljali klopi na mestih, od koder je najlepši razgled. Že davno pred občinskimi odbori, ki so v tujskem prometu videli edino samo porast občinskih dohodkov, so ti ljubitelji narave postavljali opozorilne table, skrbeli za varstvo naravnih lepot in za zaščito po potih in stezah, po počivališčih in razglediščih.

Ko je bila l. 1902 sklenjena pariška *mednarodna konvencija o zaščiti ptic*, ki so koristne za kmetijstvo in gozdarstvo, so imele že vse dežele slovenskega ozemlja (Kranjska, Istra, Goriška, Koroška in Štajerska) zakone o varstvu takih ptic, vendar so bili ti zakoni prilagojeni pariški konvenciji šele 20. julija 1910.

Slovenska zemlja ima veliko število naravnih znamenitosti in čudno je, da se je kljub temu izrednemu naravnemu bogastvu sistematično zanimanje za varstvo naravnih spomenikov zbudilo sorazmerno precej pozno, čeprav so posamezniki — kakor beremo v starejših publikacijah in dnevnem časopisju — že davno opozarjali na nekatere redke naravne pojave in objekte in na nujnost njihove zaščite. Tako je npr. od širnih ozemelj na jugu Slovenije grof A u e r s p e r g leta 1888 izločil 305 ha starih kočevskih gozdov, v katerih naj bi se opustilo vsakršno izkoriščanje (dandanes so zavarovani kot sekundarni pragozdovi). Zanimiva je tudi *okrožnica deželne vlade za Kranjsko* z dne 18. marca 1892, ki zahteva, naj se ohranijo tise, rastoče po gozdovih in izven gozdov. Predavanja in razgovori naj bi vzgajali ljudstvo za pravilno vrednotenje vsega lepega v naravi, oblast pa opozarjali na pomen zavarovanja. Leta 1909 je gozdarski strokovnjak dr. L. Dimitz predaval v Trziču gozdarskim uslužbencem o gozdni estetiki in o varstvu narave; med drugim je že takrat poudaril, da bo treba vprašanje varstva narave urediti s *posebnim zakonom*.

S *pozivom dunajskega ministrstva za poljedelstvo* od 5. julija 1914 so bila vsa podrejena ravnateljstva državnih in zakladnih gozdov z obširnimi navodilom poučena, kako morajo v gozdovih varovati naravne spomenike in jih inventarizirati, kako morajo paziti, da se v njih ohranijo redke živali in rastline. Ministrstvo je tudi zahtevalo, da se mu do 15. oktobra 1914 predloži seznam rastlinskih in živalskih vrst, ki jih je treba zavarovati. Izbruh prve svetovne vojne je prekinil vsakršno delovanje v tej smeri.

Slika 24. Bakrotisk iz sredine XIX. stoletja kaže ozko Savinjsko sotesko med Lučami in Solčavo in v njej naravni spomenik Iglo, zanimivo, zgoraj odmaknjeno skalno, ki jo je ti-sočletja delujoča erozija z vedno širšo špranjo ločila od matične gorske gmote. Današnje ceste po dolini takrat še ni bilo

11. Obdobje med obema vojnama (1918—1945)

Ko je bila leta 1918 osnovana jugoslovanska država, so sledili prizadevanju pionirjev za varstvo narave pomembni razglasi, okrožnice, naredbe in zakoni, ki so močno poudarjali smisel pravega varstva narave in preprečili marsikak kvaren poseg v naravo. Planinske, lovske in ribiške organizacije, muzejska in clepševalna društva in drugi ljubitelji narave so orali trdo ledino, vendar so imeli že kar v začetku nekaj uspehov.

Leta 1919 je bil pri Muzejskem društvu v Ljubljani organiziran *odsek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov*. Že naslov te organizacije pove, kako pravilno so pojmovali varstvo narave, ker jim ni šlo samo za varstvo redkosti ali zanimivosti, ampak za vso naravo. Člani odseka so bili sami priznani znanstveniki in strokovnjaki, med drugim geolog Ferdinand Seidl, zoolog dr. Stanko Bevk, ornitolog dr. Janko Ponebšek, entomolog Alfonz Gspan, metuljar Mate Hafner, botanik Alfonz Paulin in gozdarski inženir Anton

Šivic. Odsek sta organizirala, ga usmerjala, mu določala naloge in nosila vso težo odgovornosti ing. Šivic in dr. Bevk. Ker sta bila oba tudi lovca in ribiča, se ni čuditi, da je bilo največ poznejših zaščitnih odločb oprtih na paragrafe zakona o lovu in zakona o ribištvu.

Pod njunim vodstvom je odsek takoj začel z delom in je že leto pozneje (1920) naslovil na pokrajinsko vlado za Slovenijo *spomenico*, s katero ji je naznanil načrt svojega dela in razložil svoje zahteve in predloge:

»I. Ustanovijo naj se alpski, srednjegorski (gozdni) in barski varstveni parki po zgledu enakih parkov v drugih državah.

II. Potom zakona naj se prepove pokončavanje redkih in za naše kraje tipičnih ter znanstveno znamenitih živali in rastlin. Strogo naj se pazi, da se izvršujejo določila lovskega in ribarskega zakona ter zakona z dne 20. julija 1910, dež. z. št. 27 o varstvu ptic.

III. Podzemeljske jame z interesantno jamsko favno in floro naj se postavijo pod nadzorstvo; vstop vanje naj se dovoli samo v znanstvene svrhe.

IV. Zainteresirati je najširšo javnost za varstvo prirode sploh.«

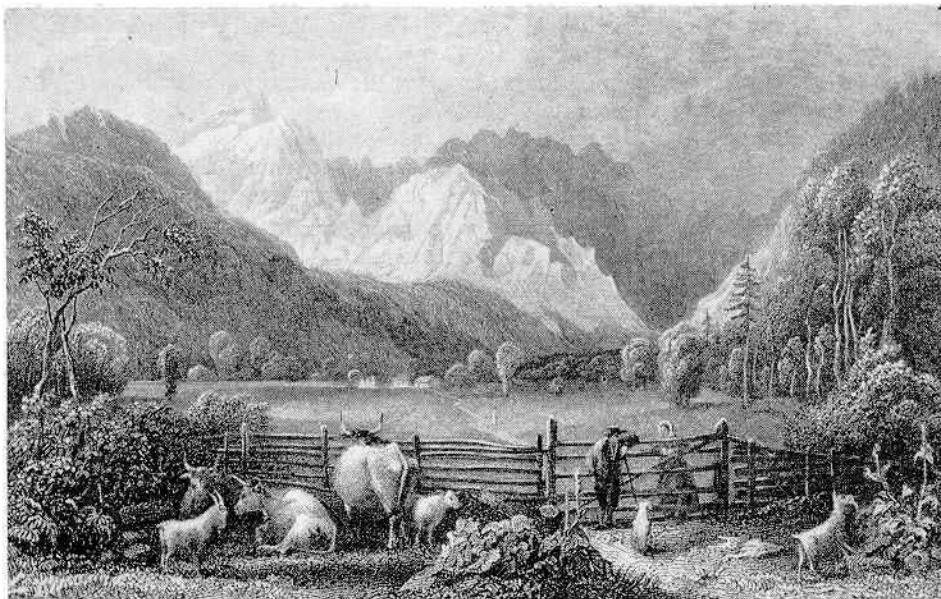
Na teh temeljih je gozdarski oddelek pokrajinske vlade sestavil uredbo o varstvu redkih ali za Slovenijo značilnih in za znanstvo pomembnih živali in rastlin in o varstvu špilj. Vlada jo je potrdila in izdala 19. februarja 1921. Vsebinsko te uredbe so takrat objavili strokovni in drugi listi pri nas in celo v inozemstvu. Leta 1922 je bila uredba uzakonjena.

Da bi širšo javnost seznanili z zavarovanimi rastlinami, je odsek leta 1922 izdal *lepak* z imeni najbolj ogroženih rastlinskih vrst; osnutek je izdelal ing. Šivic, lepake pa založil gozdarski odsek vlade za Slovenijo.

Na ponovno posredovanje odseka pri deželni vladi so v letih 1924 in 1925 vsa občeupravna oblastva Slovenije razglasila svarilo, da je nabiranje zaščitnih rastlinskih vrst prepovedano in kaznivo.

Člani odseka so že takrat pogrešali poseben zakon o varstvu narave, na katerega bi se v prvi vrsti sklicevali in ki bi imel tudi kazenske določbe. Motilo jih je, da se morajo uredbe in odločbe za varstvo naravnih objektov sklicevati na člene drugih zakonov, gozdnega, lovskega, ribiškega, gradbenega in finančnega, ko bi zakon o varstvu narave dal tej novi panogi močan poudarek, ki bi mu prisluhnilo vse slovensko ljudstvo, zlasti pa tudi šolska upraviteljstva; pravilno so sklepali, da je s poukom o varstvu narave treba začeti že v šolski, če ne že v predšolski dobi. Zato so s pomočjo pravnikov že l. 1930 izdelali prvi osnutek *splošnega zakona o zaščiti prirode* in ga dali vladi v obravnavanje. Tam je nekje obležal in se izgubil, kakor so obležali in niso bili obravnavani vsi naslednji.

Po prvih lepih dosežkih je prirodno varstvo počasi napredovalo. Težnja odseka, da bi ohranili slovenski življenjski prostor za poznejše rodove takšen kakršen je takrat bil, z vsemi rastlinskimi in živalskimi vrstami, z vsemi naravnimi spomeniki in lepotami, se je — čeprav stvarna — zdela pristojnim ljudem v vladi morda sentimentalna in zato ni vžgala. Čeravno so mnogi vedeli, da prihajajo letoviščarji najrajši v kraje, kjer je narava še prvotna in nepokvarjena, pa se takrat še ni razpravljalo o tem, da je varstvo narave pomembno za turizem, ki bi lahko postal donosna gospodarska zvrst. Odsek pa je — močno podprt od gozdarskega oddelka pokrajinske vlade — kljub težavam in nerazumevanju deloval naprej, dajal pobude in predloge in razglašeni je bilo vse več uredb in odredb o varstvu narave. Na osnovi § 121 zakona o gozdovih je

Slika 25. Logarska dolina po upodobitvi istega avtorja. Občutil je vso ubranost ene najlepših gorskih dolin na Slovenskem

ministrstvo za gozdove in rudnike 1930 izdalo *uredbo o varovanju in ohranitvi predmetov zgodovinske, poučne, umetniške vrednosti, prirodne lepote in redkosti v gozdu*, ki jasno utesnjuje lastninske pravice.

Na prizadevanje odseka in omenjenih društev je tudi gradbeni zakon z dne 7. VI. 1931 prinesel *predpise o čuwanju in varstvu naravnih lepote* in izrečno predpisal, da mora uredba o izvajanju regulacijskega načrta za področje mest in trgov, industrijskih in rudarskih naselij, kopališč in zdravilišč, klimatičnih in turističnih krajev vsebovati tudi predpise o vzdrževanju naravnih lepote ter natančnejše odredbe o zaščitnem pasu.

Zaskrbljeni zaradi naravnost roparskega izkoriščanja, sekanja in izvažanja domače orehovine, so odsek in razna društva naslovili na bana dravske banovine vlogo za zaščito oreha. L. 1934 je izšla *uredba o zaščiti domačega oreha*, ki je bila l. 1937 izpremenjena in dopolnjena. Banska uprava je pozneje predlagala ministrstvu za gozdove in rudnike, naj omeji izvoz orehovega lesa, predpiše visoko carino ali pa ga sploh prepove, ker se izdana odredba premalo upošteva. Leta 1940 je izšla uredba ministrskega sveta o gojitvi, sečnji, prometu in izvozu domačega oreha.

Važna je bila tudi banova uredba iz leta 1940 o izkoriščanju rušja. V majski številki Vnovčevalca, priloge Kmetovalca so izšla navodila za nabiranje zdravilnih zelišč.

Leta 1934 so prirodoslovci, člani Muzejskega društva, ustanovili *Prirodoslovno društvo* in je tako tudi odsek za varstvo narave in naravnih spomenikov pod imenom *Sekcija za varstvo narave* prišel v okrilje tega društva. Že istega leta je poslala sekcija za varstvo narave na pokrajinsko vlado predlog za zaščito pohorskih barij in jezer, ki pa ni bil nikoli rešen.

Na temelju § 17 zakona o lovu je l. 1935 izšla banovinska uredba o zaščiti ptic pevk in takih, ki so koristne za kmetijstvo in gozdarstvo. Ing. Šivic in ing. Žnidaršič sta pod naslovom »Lovski zakon z razlago« izdala abecedni seznam zaščiteneh ptic. Istočasno je bila objavljena tudi uredba o zavarovanju redke divjadi; z njo sta bila zaščitena tudi kozorog in medved, toda že leto pozneje govori okrožnica banske uprave o cennosti škode, ki jo povzroča medved v okrajih, kjer je zavarovan!

V prvih letih varstvenih prizadevanj v prejšnji Jugoslaviji se je — kakor že omenjeno — le malokdo zavedal, kako pomembno je varstvo narave v vseh svojih oblikah za tujski promet, vendar sta sekcija za varstvo narave in turistična organizacija že ves čas poudarjali poleg splošnega varstva narave tudi vabljivi videz domačega kraja. Zaradi nujne nenehne prizadevnosti je l. 1936 izšla uredba o pospeševanju turizma in že njen prvi člen poudarja skrb za varstvo naravnih vrednot, ki pospešujejo turizem. Za turistične kraje se smejo po členih 2 in 3 te uredbe proglasiti z odlokom ministrstva za trgovino in industrijo tudi kraji, ki privlačujejo obiskovalce z rastlinstvom, živalstvom in naravnimi spomeniki. L. 1939 je takratni minister za gozdove in rudnike v Beogradu odredil, da se morajo pri banskih upravah sestaviti posebni posvetovalni odbori za varstvo narave pod predsedstvom bana. Pri nas je bil ta odbor ustanovljen 27. januarja 1940. Ustanovitev teh odborov po vsej Jugoslaviji je prvi pomembni dokaz, da so se oblasti začele zanimati za službo varstva narave in ji pripisovale precejšnjo vlogo. V odboru so bile zastopane razne korporacije in ustanove. Za namestnika predsednika (bana) je bil v Sloveniji postavljen ing. A. Šivic. — L. 1941 je izšel banov razglas, da je trganje vršičkov igličastega drevja kaznivo.

Odsek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov.

Spomenica,

ki jo je predložil odsek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov 20. januarja 1920. pokrajinski vladi za Slovenijo v Ljubljani.

Skoraj vse kulturne države so uvidele potrebo ohranitve prirodnih spomenikov in so v ta namen ustanovile same ali pomagale ustanoviti z večjimi denarnimi prispevki ali z odstopom zemljiških kompleksov prirodovarstvene parke

Slika 26. Faksimile glave spomenice, ki jo je sestavil odsek za varstvo narave pri Muzejskem društvu Slovenije

Ko so v drugi polovici XIX. stoletja začele Amerika in kmalu za njo tudi druge celine in države reševati večje pokrajinske komplekse — tako imenovane nacionalne (narodne) parke — za znanstvena raziskovanja in človekov oddih, se je leta 1908 že tudi v Sloveniji oglasila misel o ustanovitvi takega parka. Seizmolog Albin Belar, profesor na ljubljanski realki, ki je prvi opozoril na osnovanje takih parkov in tudi obrazložil njihov pomen, je predlagal vladi

na Dunaju naj razglasi Dolino sedmerih jezer v Triglavskem pogorju za naš narodni park. Odslej se je do izbruha prve svetovne vojne mnogo razpravljalo o predlaganem narodnem parku, do njegove ustanovitve pa ni prišlo, ker ni bilo mogoče urediti pašnih razmer na način, ki bi bil zadovoljiv tudi za bohinjske kmete. Vendar je leta 1924 ravnateljstvo državnih gozdov v Ljubljani izločilo v tej dolini površino okoli 1600 ha za alpski varstveni park za dobo 20 let, torej do leta 1944. Tako se je po prizadevanju odseka za varstvo prirode in Slovenskega planinskega društva končno le posrečilo — žal samo pogodbeno za dobo 20 let — da je bila Dolina triglavskih jezer razglašena za »Alpski varstveni (ne narodni) park« in s tem tudi zavarovana. Pogodba je bila sklenjena med odsekom in Planinskim društvom na eni strani in gozdnim gospodarstvom kot zastopnikom Cerkvenega zaklada, ki je bil lastnik te doline, na drugi strani. Podpisali so jo 1. VII. 1924 ing. Josip Rustja za gozdno direkcijo, dr. Josip Mantuani za Muzejsko društvo, dr. Fran Kos za odsek za varstvo prirode in dr. Fran Tomiňek za Slovensko planinsko društvo.

Po členu 280 finančnega zakona iz leta 1928/29 bi se Alpski varstveni park mogel proglasiti za narodni park, če bi njegove meje na terenu vidno označili in bi ministrstvo za gozdove in rudnike predpisalo posebno uredbo o ureditvi in gospodarstvu narodnih parkov, s katero bi prepovedalo v njih vse sečnje in drugo. Do tega takrat ni prišlo. Razne odločbe o narodnih parkih so prinesli nato zakon o gozdovih leta 1929, gradbeni zakon leta 1931 in končno še uredba o narodnih parkih *ministrskega sveta* leta 1938. (Službene novine kralj. Jugoslavije štev. 128/XXXIX/320), ki pravi v 1. členu, da se smejo na podlagi § 100 fin. zakona in na predlog ministra za gozdove in rudnike izločiti in proglasiti za narodne parke predeli posebne naravne lepote, znanstvenega ali zgodovinskega pomena ali taki, ki lahko služijo uživanju narave, telesno in duševno krepijo človeka in služijo razvoju tujskega prometa. Ta zvezna uredba je bila razglašena v Službenem listu banske uprave dravske banovine še isto leto. (Služb. list kr. banske upr. 71. kos/1938). Vendar Alpski varstveni park tudi takrat ni bil razglašen za narodni park.

Prirodoslovno društvo je že 1. 1940 predložilo banski upravi prošnjo, naj Alpski varstveni park razširi tako, da bi obsegal tudi Bohinjsko kotlino tja do vasi Polje. Ker se je začela druga svetovna vojna, ta prošnja ni bila obravnavana. Leta 1944 je pogodba potekla in tako Dolina triglavskih jezer ni bila več zavarovana.

Iz časa okupacije (1941 do 1945), časa slovenskega kulturnega molka, tudi varstvo narave nima kaj pomembnega poročati. Izšli so le dve okrožnici visokega komisariata o zaščiti domačega oreha (1942 in 1943), odredba šefa pokrajinske uprave o ustanovitvi posvetovalne delovne skupine za varstvo in ohranitev prirode in prirodnih spomenikov slovenske zemlje (1944) in delovni poslovnik te skupine.

III. dejavnost od leta 1945 do danes

Več let so slovenski prirodoslovci, planinci in lovci in drugi ljubitelji narave delovali v smislu prirodnega varstva, pravno podlago pa je dobilo njihovo prizadevanje šele po osvoboditvi v novi Jugoslaviji z njenimi odredbami in zakoni. Že pred koncem druge svetovne vojne, 27. januarja 1945 je Prezidij SNOS izdal splošni zaščitni odlok o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti, ki je bil 23. julija 1945 (Ur. l. LRS, št. 2/45) razglašen kot začasni splošni zakon

Slika 27. Lepak z imeni najbolj ogroženih rastlinskih vrst, ki ga je leta 1922 izdal odsek za varstvo narave pri Muzejskem društvu Slovenije

o zaščiti. Ta zakon je bil med prvimi zakonodajnimi akti nove Jugoslavije in izpričuje pomen varstvene dejavnosti in daljnovidnosti ljudi v novi vladi. Takoj nato so bili tudi že predpisani pravilniki o izvajanju zakona o zaščiti. Zvezna ljudska skupščina je 4. oktobra 1946 potrdila zakon z dne 23. julija 1945 in ga 8. oktobra razglasila kot splošni zakon o zaščiti z naslovom »zakon o potrditvi in spremembah zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Demokratične Federativne Jugoslavije« (Ur. l. DFJ št. 81/46). Ta zakon je bil podlaga za republiške zakone o zaščiti in za ustanavljanje posebnih zavodov, ki naj zaščitno izvajajo. Prvi republiški zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti je bil razglašen šele 21. maja 1948 (Ur. l. LRS št. 23/48). Ker je bil 23. oktobra 1946 razglašen tudi zakon o razveljavljanju pravnih predpisov, izdanih pred 6. aprilom 1941 in med sovražno okupacijo (Ur. l. LRS št. 86/46), je bilo treba obnoviti tudi vse varstvene odločbe in uredbe iz prejšnjih let.

V naši republiki je že na temelju splošnega zakona o zaščiti od 23. julija 1945 izšla 27. oktobra 1945 *uredba o ustanovitvi in ustroju Zavoda za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti* (Zavod za spomeniško varstvo LRS). Tako je začela tudi služba varstva narave delovati že l. 1946, in sicer kot referat pri tem zavodu.

Referat za varstvo prirode je bil poverjen vsakokratnemu ravnatelju Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani. Ker je bil ta v prvih letih po osvoboditvi preobložen z delom, je predlagal Zavodu za spomeniško varstvo LRS, naj skliče sestanek vseh zainteresiranih inštitucij in oseb, ki sklepajo o reorganizaciji referata za varstvo narave. Uspeh tega sestanka 4. III. 1947 je bil, da je ravnatelj Prirodoslovnega muzeja dobil v pomoč ing. Antona Šivica, ki se je bavil s temi nalogami že od l. 1919. Ta je po skupnih posvetih izdeloval osnutke varstvenih odločb, ki jih je zavod pošiljal na Ministrstvo za prosveto oz. pozneje na Svet za kulturo in prosveto LRS.

Ob tem pa seveda nismo smeli pozabiti na propagando. Leta 1951 je Zavod dal izdelati 6 akvarelov, ki naj slovenskega človeka opozarjajo na nujnost zaščite, predvsem na nevarnosti, ki pretijo rastlinstvu in živalstvu s strani nepoučenih ali lahkomišelnih ljudi, ki pozabljajo, da je zakone treba upoštevati in se po njih ravnati.

Ker sta bila splošni zakon o zaščiti iz leta 1946 kot tudi republiški zakon iz leta 1948 glede varstva narave pomanjkljiva in zakonodajni odbor pri vladi večkrat ni mogel vskladiti referatovega predloga za zavarovanje kakega naravnega objekta s predpisi zakona, je bil marsikak nujen predlog zavrjen, češ da za zaščito ni zakonite podlage.

V splošnem zakonito zavarovanje naravnih objektov ni tako hitro sprožilo zanimanja slovenskega ljudstva in naših oblasti kot zavarovanje umetnostnih ali sploh kulturnih spomenikov. O velikem pomenu varstva narave smo bili vse premalo poučeni. Da se sprva tudi pristojni faktorji niso zavedali ogromnega pomena službe varstva narave, je bilo spoznati že l. 1945, ko je bilo treba določiti teze za skupni zakon o zaščiti spomenikov. Nekateri so bili mnenja, da naj pridejo pod zaščito samo naravne redkosti, drugi so glasovali za naravne zanimivosti, tretji za naravne lepote in četrti, ki so končno zmagali, za naravne znamenitosti. Tako moremo v Sloveniji zavarovati samo tiste naravne objekte, ki so znameniti zaradi kake svoje posebnosti. Druge države nimajo zakonov o varstvu naravnih redkosti ali zanimivosti, ampak zakone o varstvu narave. Nemci in Avstrijci imajo npr. »Naturschutzgesetz«, Francozi in Belgijci pišejo o »protection de la nature« in tako menda vse evropske in izvenevropske dežele. In tak zakon bi potrebovali tudi v Sloveniji, kajti pojem »narava« je najširši in bi zadoščal za vse potrebe novodobne varstvene službe.

Skrb za kulturne dobrine je imela dolgoletno tradicijo, predvsem po zaslugi univerze s stolicami za književnost, za splošno in umetnostno zgodovino Slovencev, raznih društev in časopisja. Vsi ti so opozarjali na pomen arhivalij, arheoloških ter dragocenih izdelkov ljudske kulture. Razlagali so jih, analizirali in približevali našemu človeku, da je doumel njihovo lepoto in vrednost in se zavzemal za njihovo zakonito varstvo. — Pojem varstva narave pa si pri nas v tem času še ni osvoilj splošnih simpatij. »Čemu naravo varovati«, smo slišali, »ko tako lepo skrbi sama zase, se tako čudovito obnavlja in brez človekovega sodelovanja redno cveti in rodi?« Služba varstva narave, ta skoraj nova biološka disciplina, je bila res še prav malo znana, skoraj popolnoma neznani pa so

bili razlogi, ki terjajo zavarovanje. Nepoučenost na eni strani in samovoljnost in preziranje uradnih predpisov na drugi strani so bila vprašanja, s katerimi se je moral baviti referat za varstvo narave v prvih letih nove Jugoslavije. Na sestankih in seminarjih, s članki in predavanji je skušal pojasniti novo varstveno disciplino in seznaniti našega človeka s cilji in nalogami te službe, z njenimi predpisi in odločbami, ki jih je prinašal Uradni list LRS. Vse te odločbe so se opirale in se še danes opirajo na skupni zakon o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti in na zakon o lovu. Čeprav bi morale biti obvezne za slehernega našega človeka, niso prodrle ljudstvu do zavesti, bile so neučinkovite, ker so jim manjkale kazenske določbe. Vsak predpis je neučinkovit, če nima ustreznih sankcij. Kljub prepovedi in morda tudi navzlic prepovedi se je marsikdo izživljal v pustošenju zavarovanih naravnih objektov, lovil in streljal je koristne ptice, grabil in trgjal planinsko cvetje, uničeval parke in izkopaval zdravilne rastline.

Da bi to preprečil, je referat za varstvo narave že l. 1954 ustanovil *Gorsko društvo*, organizacijo mlajših ljudi, ki naj bi s predavanji po šolah in z dobro prepričevalno besedo na terenu opozarjali izletnike na pomen varstva narave, jih seznanjali z zavarovanimi rastlinskimi in živalskimi vrstami in skušali vzgojiti našega človeka za varstvo narave in za red in čistočo po poteh, stezah in počivališčih v gorah in planinah. Jedro Gorske straže so bili in so še danes člani Zveze tabornikov Slovenije, sodelujejo pa tudi Turistična, Planinska, Lovska zveza, Zveza hortikulturnih društev ter Zveza društev za varstvo ptic. Izdatke Gorske straže za znake, letake in opozorilne table je nosil koordinacijski odbor, sestavljen iz zastopnikov imenovanih zvez in Zavoda za spomeniško varstvo LRS. Že leta 1955 je koordinacijski odbor financiral letak »Čuvajmo lepoto naših planin« s seznanom vseh 56 zavarovanih rastlinskih vrst.

Naslednje leto je oskrbel 9 velikih tabel za turistično pomembne postaje po Sloveniji z motivi, ki jih žal le prevečkrat srečamo v naravi.

Gorski stražarji, požrtvovalni idealisti, so imeli pomembno, a spričo nediscipliniranih obiskovalcev planin večkrat prav mučno nalogo. Tako doživlja danes Gorska straža resno krizo, ker se v spremenjenih delovnih pogojih ne more popolnoma znajti.

Prav svojevrstno se je zaenkrat končalo tudi naše stremljenje za samostojen zakon o varstvu narave. Skupni republiški zakon o varstvu spomenikov iz leta 1958, ki velja za varstvo narave še danes, ima le malo določil za potrebe prirodnega varstva, tako se je referat odločil, da se bo boril za samostojen zakon o varstvu narave. Predelali smo vse podobne in dosegljive domače in tuje zakone in zainteresirali zanj vse družbene organizacije in znanstvene zavode, ki imajo opraviti z varstvom narave. Medtem ko so druge jugoslovanske republike dobile bolj ali manj posrečene zakone o varstvu narave, čakamo v Sloveniji še danes nanj.

Težak problem, ki smo ga pri izvrševanju službe močno občutili, je bilo pomanjkanje generalnih ureditvenih načrtov za posamezne pokrajine, doline in vasi. Kjer teh ni bilo, in ni bilo niti kakih okvirnih namigov o zaželeni dokončni ali stalni podobi pokrajine, doline, vasi, je imel referat pri določanju lokacije za novogradnje prav neprijetno stališče. Dostikrat se je ravnal po vodilu, da je bolj ekonomično gradnjo preprečiti, kakor pa jo izgotovljeno podreti. Dosti laže je bilo ukrepati tam, kjer je bil referat v stalnem stiku z inštitucijo, ki je ureditvene plane izdelovala, npr. s Projektivnim ateljejem v Ljubljani. Ker so

bili generalni ureditveni načrti dragi, jih občine niso naročale in smo se morali zadovoljevati z zazidalnimi in nezazidalnimi površinami, ki pa so bile določene večinoma brez referatovega sodelovanja. Mnoga podjetja in tudi nekatere občine so izdelovale vse svoje gospodarske projekte brez sodelovanja zavoda za spomeniško varstvo oz. njegovega referata za varstvo narave. Zavod je bil — če je sploh bil — vabljen šele k reviziji izgotovljenega projekta, s katerim do takrat ni bil niti seznanjen. Tako je šele na revizijskem sestanku izvedel tudi za kak grob poseg v naravo, ko so pripravljala dela že stala ogromne vsote ali je bila konstrukcija gradbenega objekta sploh že izgotovljena in referent ni imel nobene možnosti več, da bi projekt ovrgel.

Tako se je moglo zgoditi, da je kmetijsko podjetje v Komendi, kjer kot simbol kraja stojita na lepi razgledni točki dve starodavni lipi, ki jih je občudoval že Valvazor, z buldožerjem tegalo njegove debele korenine in skopalo gnojno jamo tik ob njih! — Železniška uprava je s progo Sežana—Dutovlje prerezala na dvoje najlepše ohranjeni in najdragocenejši park v Sežani. — Pred cerkev sv. Janeza v Bohinju, kulturnim spomenikom najvišje kvalitete, je bil postavljen telegrafski drog, okolje zavarovane Igle v Savinjski dolini kazijo podporniki električnega voda, hotel Jezero v Bohinju, ki je po neki nekvalitetni samoiniciativi kmalu po osvoboditvi zrasel iz tal, se je šele s podaljšom čez hudourniško Suho za silo prilagodil naravni scenariji. In tako bi lahko našteali še celo vrsto ponesrečenih gradenj in nemogočih lokacij. V načrtu pa so še druge gradnje, ki bi izmaličile pokrajine še dosti bolj kot naštete in bi žalile našega človeka že zato, ker v nekaj letih ne bodo več potrebne: npr. hidroelektrarna Osp, ki bi odvezela poživljajočo in še vedno aktivno delujočo vodo čudovitim Škocjanskim jamam pri Divači; potopitev Planinskega polja, redkega kraškega fenomena, kjer bi problematično zbirno jezero stalo milijarde, zajeta voda pa bi zalila prelepo Malograjsko in Planinsko jamo in bi — kakor zatrjujejo naši dobri poznavalci podzemeljskega Krasa — imela usoden vpliv tudi na sistem Postojnskih jam. — Zbirno jezero za Trnovsko hidrocentralo v dolini Soče bi lahko prispevalo k lepoti Soške doline, če bi bilo stalno ali če bi bilo stalno vsaj v poletnih mesecih — kar ELES obljublja. — Preveč naravnih lepot bi njegova voda pokrila, zato pa bi kulturna Slovenija morala postaviti elektropodjetju najtežje pogoje; ne samo s prisego in častno besedo, da bodo njegovo vodo uporabljali samo v pozni jeseni in v zimskih mesecih, ampak tudi z več stotilijonsko kavcijo! — In navsezadnje tudi še pravijo, da načrt o izrabi Bohinjskega jezera še ni bil položen ad acta!

Sicer se pa bliža čas, ko bomo tudi pri nas pridobivali elektriko iz obstrujenih atomov; gotovo nam bi nihče ne mogel odpustiti, če bi v teh zadnjih desetletjih pred novo dobo hoteli žrtvovati za gradnjo že skoraj preživelih energetskega naprav še kak lep kos naše domovine!

V letih od 1945 do danes so bili zavarovani naravni objekti različnih zavarovalnih kategorij, geološki, botanični in gozdni rezervati, rezervati pokrajinskih območij, parkovni gozdi, naravni spomeniki, botanično-hortikulturni spomeniki (glej Varstvo narave I, 1962, str. 159!) ter 56 rastlinskih vrst (Ur. l. LRS št. 23/47 in 20/49) in nekaj živalskih vrst (Uradni list LRS št. 29/51). Med največje uspehe varstvene službe pa prav gotovo sodi razglasitev Triglavskega narodnega parka.

Ker koncem leta 1944 Dolina triglavskih jezer ni bila več zavarovana in je Alpski varstveni park prenehal obstajati, so se po neuspešnih poskusih, da bi

bila ta dolina dodeljena ljubljanski univerzi, da bi se alpski varstveni park zopet zavaroval in razširil s steno Komarče in konto med Kanjavcem in Vodnikovim Vršacem in da bi se istočasno zavarovala tudi Bohinjska kotlina, so referat za varstvo narave, sekcija za varstvo narave pri Prirodoslovnem društvu, inštitut za biologijo SAZU, druge ustanove, družbene organizacije in ljubitelji narave znova začeli akcijo za ustanovitev Triglavskega narodnega parka. Do rešitve je prišlo, ko je Ljudska skupščina LRS Slovenije izglasovala zakon o narodnih parkih (Ur. l. LRS št. 6/59) in je Izvršni svet imenoval republiko komisijo za narodne parke (Ur. l. LRS št. 37/1959). Odlok o razglasitvi Doline sedmerih jezer za Triglavski narodni park je Ljudska skupščina podpisala 26. VI. 1961 (Ur. l. LRS, št. 9/1961).

Ko primerjamo novi zakon o narodnih parkih iz l. 1959 in stari zakon (uredbo) iz l. 1938, opažamo, da sta si kakor po obsegu tako tudi po vsebini precej podobna, kažeta pa tudi bistvene razlike, ki niso nezanimive. Po starem zakonu se morejo narodni parki gospodarsko izkoriščati; če je narodni park del državnega gozda, ga v dopustnih mejah izkorišča in upravlja minister za gozdove in rudnike; če narodni park izkorišča banovina, ga banovina tudi upravlja in skrbi zanj; če pa ga upravlja občina, ga sme občina tudi izkoriščati. Po novem sedaj veljavnem zakonu pa je na območju narodnega parka gospodarsko izkoriščanje sploh prepovedano. Upravlja ga za kulturno pristojni organ občinskega ljudskega odbora, posebna komisija ali pa zavod kot občinski upravni organ. — Po starem zakonu bi narodni parki sodili pod ministrstvo (sekretariat) za gozdove in rudnike, kakor je to v mnogih drugih deželah (npr. v Poljski) še danes, po novem pa pod sekretariat za kulturo in prosveto. V starem zakonu je v 8. členu opomba, da se kot posvetovalni organi za posle po tem zakonu ustanovijo pri ministru za gozdove in rudnike in pri banskih upravah odbori za varstvo narave, naš novi zakon take določbe nima in ne predvideva sodelovanja republiške komisije za narodne parke z zavodom za spomeniško varstvo oz. njegovim referatom za varstvo narave.

Oba zakona o narodnih parkih, stari in novi, pravita, da služi narodni park tudi znanosti, ljudski izobrazbi in turistiki, noben pa se niti okvirno ne spomni finančnih sredstev, ki so potrebna za ureditev parka in njegovo pravilno funkcioniranje, in velike in odgovorne naloge, ki jih s tem prevzema uprava parka.

Narodni park je namreč glede na dejavnost, ki jo zakon predpisuje, treba šele urediti. Določitev in vidno označitev mej, postavitve opozorilnih tabel in kažipotov ter organizacija nadzorstva je šele prva, najmanj zahtevna in najcenejša etapa ureditve. Mnogo dražja je potem izdelava generalnega ureditvenega načrta za vse območje parka s fotografičnimi posnetki iz zraka, z meritvami in skicami, geološkimi in zemljepisnimi podatki. V generalnem ureditvenem načrtu so poleg naravnih spomenikov, poljedelskih in gozdnih kultur in morebitnih stoječih stavb itd. zaznamovane že vse lokacije bodočih stavb in naprav, ki so potrebne za znanstvena raziskovanja, za ljudsko etiko, prirodopisno in varstveno vzgojo in za turizem. To so npr. znanstveni laboratoriji z bivališči za profesorje in študente, zaklonišča, turistične kočice in drugo. V načrtu so že obrisi kakega rezervata, botaničnega vrta, potov do važnih naravnih spomenikov, do razgledišč in pod. To vse in še kaj mora imeti narodni park, če naj ustreza zahtevam zakona; če tega nima, se prav malo razlikuje od navadnega zavarovanega pokrajinskega področja!

Ob naglem gospodarskem in tehničnem razvoju v novi Jugoslaviji je tudi varstvo narave dobilo nove naloge, s katerimi se poprej v splošnem ni ukvarjalo. Sedaj ne gre več samo za zavarovanje ogroženih rastlinskih in živalskih vrst in lepih pokrajin, temveč predvsem za ukrepe, ki naj varujejo človeka in njegovo zdravje pred posledicami človekovih večkrat premalo premišljenih in pretehtanih posegov v naravo. Nove naloge, ki jih varstvo narave mora reševati ali v svoji lastni pristojnosti ali v sodelovanju z drugimi organizacijami, podjetji in inštitucijami, so različne: znanstvene, socialne, gospodarske in organizatorične. Mnoge dežele so spoznale te pomembne nujne naloge že pred leti, uvidele so, da je za njihovo uspešno reševanje treba temeljitega študija, solidnega strokovnega znanja in seveda v prvi vrsti tudi kadrovske, pravne in finančne podlage. Organizirali so društva za varstvo narave, razglašali zakone o varstvu narave, začeli ustanavljati zavode za varstvo narave in znanstvene inštitute za varstvo narave in marsikje (Rusija, Poljska, Nemčija in drugod) so odpri na višjih šolah in univerzah tudi že stolice za varstvo narave.

Zdi se, da decentralizacija v nekih pogledih ugodno vpliva na napredek varstva narave in mu odpira pomirljive poglede v bodočnost. Občine, ki svoje terene dobro poznajo, hitijo, da bi na eni strani obvarovale svoje gorske in nižinske pokrajinske lepote pred nezaželenimi spremembami, na drugi strani pa že skušajo pripraviti zgodovinskim in naravnim spomenikom kar najbolj ustrezajoče kulturno okolje; mnogokje je videti, kako odstranjujejo nevedno navlako, ki se ne sklada z veličastnostjo, intimnostjo ali pomembnostjo spomenika. In že sklepajo naprej o popravilu in adaptaciji med okupacijo požganih in zapuščenih stavb na najlepših točkah domovine, ki bodo v nekaj letih imele ali donosno gospodarsko funkcijo ali pa bodo sodobno opremljene socialne ustanove. S skrbno urejeno naravno okolico bodo tudi priljubljene izletniške in turistične točke.

Da je varstvo narave v zadnjem času le pridobilo na pomembnosti in veljavi, smemo pripisati posebno trem njegovim prizadevanjem: da bi gospodarska podjetja svoje načrte za posege v naravo vsestransko temeljito premislila in se zavedala usodnih posledic nedognanih in ne do potankosti preštudiranih gradenj v naravi; da bi industrijska podjetja čimprej poskrbela s čistilnimi napravami za čisto, zdravo vodo v naših potokih in rekah, s filtri za zdrav, čist zrak; da bi naša domovina ostala lepa in privlačna tudi za turizem, ki je postal donosna gospodarska veja in bo mnogim slovenskim družinam, tako tudi gorskemu kmetu, pomagal do boljšega življenja.

Vseeno pa se mora varstvo narave še naprej boriti z mnogimi težavami, od katerih je morda največja ta, da referat še nima res nujno potrebnega kadra za uspešno izvrševanje tako raznovrstnih nalog. Zato je tudi naša propaganda še pomanjkljiva in se nam še ni posrečilo, da bi prav vse ljudske sloje prepričali o pomembnosti gibanja, gospodarska podjetja pa o nujnosti našega sodelovanja pri sestavi projektov za naprave v naravi. Tako odpove naša služba prav mnogokrat tudi pri vprašanih in problemih, kjer bi morala biti soodločujoča ali včasih celo odločilna, posebno v zvezi z vzpenjačami, daljnovodi, z roparskim izkoriščanjem domačih zdravilnih zelišč in končno tudi v zvezi s planiranjem energetskega naprav, kjer grozi enkratnim, nenadomestljivim in nepovračljivim naravnim spomenikom nevarnost, da bodo žrtvovani.

Z razglasitvijo samostojnega zakona o varstvu narave in ustanovitvijo samostojnega zavoda bi nam bila dana možnost, da bi varstvo narave sistematično izgradili in bi bili kos nalogam, ki jih postavlja pred nas novo življenje.